ТУН ПАЙРАМНАҢАР САҒЫСТАР

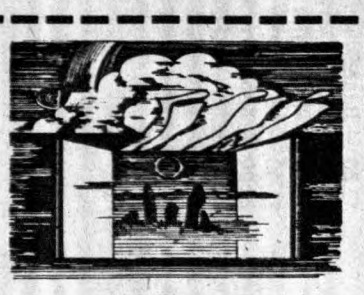

М.КИЛЬЧИЧАКОВ

ТӦРЕЕН ЧИРІБІС — ХАКАСИЯБЫС

Іҷем абытхан нымзах
пизіксің,
Хараа-күнӧрте сағыстаң
сыхпас.
Алтыннаң аарлығ сіліг
чиидімзің,
Ах хыр пасханча чир
ундудылбас.
Мугуй тасхыллар тайан
салған,
Кибіс чазыларны чайа
тӧзенген,
Кӧгілбей Кимні сари хурчанған
Тӧреен чирібіс — Хакасиябыс.
Тиңіс талайны хастада
чӧрзем,
Хазыр суғларың тадии
тадылча.
Хумныг чазыда учух
парчатсам,
Кӧк тайғаларың хараамда
турча.
Хаспа чиллерге чара
толғатхан,
Кӧп туйғахтарға хази
пастырған,
Хыр обааларнаң
намачылатхан
Тӧреен чирібіс — Хакасиябыс.
Тамғыхтаң тӧреен синің
суғларың
Тамырларымча чӧрексер ахча,
Нинче ле пар аймах ис-пайың
Ада чир-суума илбек күс
хосча.
Аймах чолларға хоости
сырлатхан
Ынархас, Ленин орденнігзің,
Хырых аймахти тілнең
чоохтанған
Тӧреен чирібіс — Хакасиябыс.

ПӦГЕР, ЧАРАДЫҒ АЛАР СУРЫҒЛАР ИЛЕЕДЕ

ПҮҮН, хандых айының 12 күнінде, Тун пайрам он сигізінчі хати таныхталча. Ол пістің чонның хынчатхан үлүкүні лол парған. Чыл сай таныхталған, чон даа көнік парған. Ирткен чылларда үлүкүннирге сидік полбаан. Ахча табылҷаң, чонның даа ахчазы пар полған. Ол туста ахча сурии турбаан. Пастыхтарның, үлүкүнні иртірерге ахча хайдаң тапчаң тіп, пастары ағырбаан. Түгенҷі чылларда, тізең, Тун пайрамны иртірерге сидіктең сидік ле полып одырча. Сылтағлары прайзына пілдістіг полар. Чуртас сині түсче, чонның ахчазы чоғыл, үлүкүн иртірерге өнстін бюджеттең ахча пирілбинче. Аннаҷар даа, неке, пу чылда иртірбеске тіп тылаас тараан полған. Тиктең пір дее ниме полбинча. Іди сағынчатханнар пістің дее чонның аразында парлар. Че үлгүдегілер, бюджеттең ахча хоратпин, спонсорлар күзінең иртірерге чарадығ алыбысханнар. Правительстволың күстенгені сылтаанда, спонсорлар табылтырлар. Спонсорларны адағлап пирерге сағынчам. **Фирма «Монолит» — В.С.Астанаев, ОАО «Электросвязь» — Е.В.Иванов, Ағбандағы тимір чол — Г.И.Липов, «Хакасэнерго» — В.И.Малышкин, СБС АГРО — А.С.Асочаков, «Хакасия тӧрізі» чыындының Чӧбі,** аннаҷ даа пасхазы. Олар үлүкүн иртірерге ахча читкіче пирген осхастар. Че спонсорлар чыл сай ахча пирерге хынарлар ба? Чуртас хомай парчатханда, чуртас кӧдірілбинчеткенде, бюджеттең ахча пирчедерлер тіп ізенерге киліспинӧкче. Пу чылда Тун пайрам спонсорлар күзінең иртірілібӧк парар. А паза полар чылларда хайди иртір турарға?

Аннаҷар, неке, пістің чонда Тун пайрамны хайди иртірердеңер аймах сағыс-көрістер пар.

Пастағызы. Өнстін бюджетте үлүкүн иртірерге ахча көр сал турарға. Тун пайрамны прай Хакасиядағы чон таныхтапча нооза. Хакастар, орыстар, немецтер, аннаҷ даа пасхазы. Бюджетке чоннаҷ, предприятиелерден ахча кірче. Чон сурынза, арса, бюджетте ахча көр сал турарҷыхтар. Че пу көріс толдырылары киртіністіг нимес.

Ікінҷізі. Тун пайрамны хакас ла чонның күзінең, ахчазынаҷ иртір турарға. Ол пістің национальнай үлүкүнібіс, аннаҷар пасха чонға чоҥнанарға килістіре нимес. Чарыда чоохтаза, полған на род Тун пайрамға еоғымға мал ағылча, азых-түлүктіг килче. Пос родынаҷ күресчілерні, тахпахчыларны, хайчыларны, тас хапчаҷнарны сығарча. Пасха даа көзідіглерге, ойыннарға, конкурстарға кізілер тимнепчелер, чарысха аттар ағылчалар. Пу көріс хомай ла нимес тіп сағынчам, че читпестері парох. Полған на род пір син пай чуртабинча. Хайзының чоны көп, оларох артых, чахсы тимнең полардар. Андада кічіг родтарға хайди поларға? Хыйыхта пол парбастар ба?

Ӱзінҷізі. Спонсорлар күзінең иртір турарға. Мында өөнінде үлгүдегілернің чахсы тоғызы киректелер, неке.

Төртінҷізі. Аймах синінде иртірілчетсе, совхозтарның күзінең иртір турарға. А республика синінде үлүкүннелчетсе, аймахтарның күзінең иртірерге. Пу көріс тее толдырылары киртіністіг нимес. Пүүн аал хонии чуртас түбінде. Оларның азахтанары пу чағынғы чылларда пілдирбинче.

Пу сағыс-көрістерні мин кізілернең чоохтазып піліп алғам. Сағыссырапчатханнары өрінділче паза пірее пӧгін алыларына ізенерім килче. Пу сағыс-көрістер хоостыра сірер дее сағын көріңер.

Халғанҷы тустарда Тун пайрамны, тиксі республика синінде иртірчетсе, Ағбан хыринда иртірер кирек тіпчеткеннер парох. Пу сағыс хомай нимес тіп сағынчам. Чыл сай аар чӱк Асхыс аймағына, аның бюджедіне, устағ-пастаана, чонына артылча нооза. Че республика синінде иртірілбинчетсе, полған на аймах пос алынҷа, пос күзінең иртір турзын. Таштып аймағы пос алынҷа иртірче нимес пе хайди? Пу даа сурығны, үзүріп, пӧк салза, артых полбасчых. Чыл сай республика синінде таныхтирға кирек чоғыл, неке. Хакасияның танығлығ чылында алай ба пір-ікі чыл пазынаҷ иртір турарға чарир. Пір сӧснең, Чон Чӧбіне, Ах сағаллар Чӧбіне, РХКЦ-ға ӱзүрер, пӧгер, чарадығ алар сурығлар илеede тіп сағынчам.

Паза пір сурығ хоостыра пас саларға чараттым. Амғы Тун пайрам иртірілчеткен орын пурунғыларыбыстың сыыраттары хыринда. Аннаҷар Асхыс аймағында Тун пайрамны ӱлүкүннир орынны пасха чирде табарға кирек тіпчеткеннер парлар. Сыннаҷ даа сыырат хыринда той-пай саларға чарабас. Өбекелерібісті улуғлирға кирек. Пу даа сурығ пӧгілерін сағыпча.

Ам Тун пайрам хайди иртірілчеткенінеңер. Кӧні чоохтирға кирек, сигізон чылларда хайди иртірілгенін амғызынаҷ тиңнестірзе, чахсыланчатханы, кӧдіре иртірілчеткені пілдірче. Өөнінде культура саринаҷ өсче. Артисттер, сарынҷылар, аймах өмелер, хайҷылар пӧзік синде иртірерге полысчалар. Устарын көзітчелер, чонның көҥнін кӧдірчелер. Анзы уғаа чахсы.

Тун пайрам — ол пістің национальнай ӱлүкүнібіс. Аны интернациональнай ӱлүкүнге айландырарға чарабас тіп сағынчам. Іди иртірерге сағынчатханнар парох. Чон аразында аймах чоохтар истерге килісче. Ӱлүкүн өөнінде чонға иртірілерге кирек тіп санапчам. Сынында, т. зн. чон, залда одырчатхан чіли, көрігҷі ле полча. Олар ӱлүкүнде аралазар киректер. Ӱлүкүннің өөн героіны чон ползын. Хазанда ит хайнатсыннар, ас-тамахнаҷ сыйлысыннар, өрінзіннер, сарнассыннар, марығлассыннар, ойназыннар, чӱрек-көҥнілерін кӧдірзіннер. А пістің удаа хайди под парча? Ӱлүкүн пастыхтарға паза улуғ аалҷыларға ла иртірілчеткенге төөй. Улуғ хайығ оларға салылча. Оларға алынҷа таллама, Тун пайрам, а олаҷай кізілерге... Артисттер, сарынҷылар даа оларныҷох алнында устарын көзітчеткенге төөй пілдірпарча.

Амғы туста Тун пайрам, ибіре сағын көрзе, улуғ политикаа айлан парған. Ноға мин іди сағынчам? Чарыт пирим. Тун пайрамға удаа улуғ аалҷылар хығыртылчалар. Пӱӱл дее улуғ политиктер аалҷы полар-лар. Чылығ тоғазығларда политика, экономика сурығлары даа пӧгілче полар. Чӧптезіглер, чоохтазығлар, удур хаалар иділче, неке. Пістің дее Правительствобысха Тун пайрамны иртірерге кирек полған тіп санирға чарир. Ӱлгүдегілер пістің ӱлүкүнібісті хай пірее сурығларны пӧгерге тузаланчалар. Пісті «экзотика» чіли көзітчелер. Анзы мағаа изі чох пілдірче. Че, чонға ла туза полза, чуртазыбыс чахсыланнар полза, анзына даа харах чабарға чарир, неке.

Тун пайрам пістің чонның кибірлерінне, киртінізіне, искуствозына, фольклорына төстеніп иртірілче. Пасхазына төөй нимес культурабысты көзітчебістер. Прай даа хакастар ӱлүкүнге постың кип-азаан кис килзелер, чахсы полар. Постың кип-азаан кис чӧрерге чииттерні ӱгредерге көніктірерге кирек. Уйатпазыннар. Тун пайрамда көбізін постың кип-азаан кис салған улуғ кізілерні ле көрерге килісче. Түгенҷізінде прайзын алғыстирға сағынчам.

Тун пайрам ӱлүкүннең, хара пастығ чоным! Ас-тамахтың тосхымнии, тадылии ползын, көӧлбек ыр-сарын чайылзын. Амыр-хазыхнаҷ!

Геннадий КИЧЕЕВ.

ТУН ПАЙРАМ

Нинче ле ӱлүкүн көрген полар позының чуртазында пу иней.

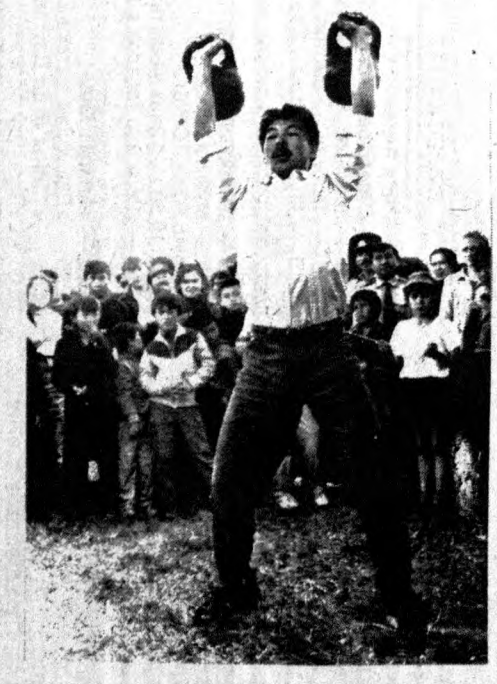

Парлар пістің чонда алыптар.

Абахайлар.

Ус кізілернің тоғызы.